

23. Про надсилку зауважень до списку підручників для шкіл Соцвиху, надрукованих у Бюлетені НКО № 32 (68) 1927 р. // Бюлетень НКО. — 1927. — № 41. — С. 19—20.
24. Про найширшу участь наукових робітників у справі апробації підручної літератури // Бюлетень НКО. — 1929. — № 13. — С. 14.
25. Про номенклатури віз на підручну літературу: постанова ДНМК // Бюлетень НКО. — 1927. — № 4. — С. 14.
26. Про оцінку учбової літератури та надсилку відомостей у зв'язку з цим до ДНМК // Бюлетень НКО. — 1927. — № 15. — С. 12—13.
27. Про підручники для початкової і середньої школи: постанова ЦК ВКП(б) (12 лютого 1933 р.) // Бюлетень НКО. — 1933. — № 8—9. — С. 1—2.
28. Про підручники: постанова Наркома освіти т. Скрипника (10 січня 1929 р.) // Бюлетень НКО. — 1929. — № 10. — С. 132—133.
29. Про раціональне використання друкарського паперу: постанова Комітету в справах друку при РНК УСРР (21 грудня 1931 р.) // Радянський книгар. — 1932. — № 1. — С. 24—25.
30. Про тиражі підручників для шкіл Соцвиху // Бюлетень НКО. — 1931. — № 19. — С. 3.
31. Резолюція по доповіді тов. Ряпно "Про організацію методологічної праці" // Бюлетень Наркомосвіти. — 1925. — Ч. 7. — Серп. 1—15. — С. 7—15.
32. Руда З. І. До історії Державного видавництва України (ДВУ) / З. І. Руда // Українська книга. — Київ, Харків: РВВ Книжкової палати УРСР, 1965. — 268 с. — С. 157—170.
33. Самокатов М. Проект книжкових стандартів незадовільний / М. Самокатов // Радянський книгар. — 1931. — № 7—8. — С. 4—6.
34. Тополь Е. В. Издательство "Радянська школа" и издание учебной литературы на Украине / Е. В. Тополь // Книга: исследование и материалы. — Москва, 1968. — Сб. 17. — С. 232—240.
35. Що гальмує видання підручників // Радянський книгар. — 1931. — № 6. — С. 4—5.
36. Юдин А. В. Советская учебная книга для общеобразовательной школы. Издание и распространение (1917—1941): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. А. Юдин. — Москва, 1989. — 16 с.

Выявлены основные тенденции и этапы развития учебного книгоиздания в 20—30-е годы XX века в Украине. Отображены количественные и качественные (типологические, издательско-полиграфические) изменения в книжном репертуаре, обусловленные трансформациями в разных сферах общественной жизни (политической, экономической, образовательной). Дана характеристика порядка издания и оценивания школьных учебников.

The basic trends in the development of educational book publishing in the 20-30 years of the twentieth century in the Ukraine. It outlined the main steps of the national educational book publishing within the period. Showing quantitative and qualitative (typological, publishing and printing) changes in the repertoire of the book caused a profound transformation in various spheres of public life (political, economic, educational). Characterized by the order of publication and evaluation of school textbooks.

Надійшла до редакції 9 грудня 2015 року

УДК 37.091.64(477)(092)

Лідія Лавріненко,

кандидат історичних наук, доцент
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

Навчальна книга у педагогічній спадщині К. Ушинського

*В роки царської сваволі він бажав народу волі,
Працював для Батьківщини, душу розумів дитини,
Школу рятував з безодні, — став безсмертним він сьогодні!*

П. Тичина

В історичній ретроспективі розглянуто питання щодо педагогічних поглядів К. Ушинського на книгу в навчально-виховному процесі. Особливу увагу приділено значенню праць видатного педагога для розвитку молодших школярів.

Ключові слова: К. Ушинський, педагогічні погляди, книжка, навчально-виховний процес, педагоги, початкова школа.

Костянтину Дмитровичу Ушинському, ученому зі світовим ім'ям, видатному вітчизняному педагогові, присвячено ці слова. Хоча нині інші часи, але багато ідей талановитого вчителя й досі не втратили значущості та актуальності.

Сучасне реформування системи освіти відбувається через пошук варіативних систем та моделей, інноваційних технологій і методик. Це потребує широкого використання здобутків психолого-педагогічної науки, прогресивної теоретичної спадщини та практичного досвіду відомих українських педагогів.

Праці видатного вченого становлять золотий фонд знань про навчання і виховання молодого покоління. Його ідеї розвивали Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський. Основні напрями діяльності та педагогічної спадщини К. Ушинського досліджували А. Боднар, В. Войтко, М. Гончаров, М. Гриценко, О. Губко, Н. Калениченко, І. Копачов,

О. Кохановська, В. Кузьменко, Ю. Кузьменко, Д. Лордкіпанідзе, А. Макаренко, Б. Мітюрров, М. Рибаківа, В. Сухомлинський, Н. Слюсаренко, Є. Сявков, Н. Харченко та інші.

К. Ушинського по праву визнано реформатором школи. Розглянемо детальніше аспекти його діяльності в царині початкової школи. Завдяки зусиллям педагога почалися перетворення в народній школі, які ініціювали учителі й організатори народної освіти, а не чиновники. Участь К. Ушинського у цих змінах опосередкована — завдяки його навчальним книгам, які ефективно використовували у викладанні, участі у суспільному житті тощо [1].

У народній початковій школі до середини XIX ст. дітей зазвичай навчали за старими традиціями: учні механічно "зазубрювали" матеріал, складали слова, читали "Часослов". Зміст посібників відповідав ідеям самодержавства й православ'я. У 1860-х роках розбудовують нові

земські школи, котрі, проте, не було забезпечено освітніми матеріалами. Водночас виходять навчальні книги К. Ушинського "Дитячий світ. Хрестоматія" та "Рідне слово", згодом визнані еталоном навчальних посібників.

Працюючи над укладанням книг, Костянтин Дмитрович керувався власною науково-педагогічною системою. Його посібники для дітей базувалися на науковому, психолого-педагогічному фундаменті: видання, що мали утримувати увагу й інтерес малечі, побудовано за принципом зростання складності, частини книги органічно пов'язані; враховувалися вікові, психологічні відмінності тощо [2].

У посібникові "Рідне слово. Книга для тих, хто навчає. Поради батькам і наставникам щодо викладання рідної мови за підручником "Рідне слово" (1864) К. Ушинський визначив головні елементи початкового навчання, а це: організація, зміст і методика викладання предметів, дидактичні принципи, наступність навчання; розвиток учнів з урахуванням психофізіологічних особливостей тощо. "Книга для тих, хто навчає" була першою роботою з дидактики початкової освіти. Фундамент, який заклад К. Ушинський, став основою перетворень у практиці початкової школи. У книзі максимально конкретно окреслено завдання й методи навчання, викладено найголовніші педагогічні правила. Особлива цінність цієї роботи полягає й у висвітленні завдань виховання, взаємовідносин наставника й учня.

Протягом кількох десятиліть твір "Рідне слово" був для багатьох учителів і батьків необхідним і улюбленим посібником для початкових занять російською мовою з дітьми 6—9 років. Спираючись на тезу, що мати має бути першим учителем власної дитини, К. Ушинський рекомендував книги для шкіл і домашнього виховання, маючи на увазі "дітей так званого утвореного класу, який зіпсував свою рідну мову, позбавивши її кольору, фарб поезії й життя" [3].

Новаторство цих книг полягало у постановці та реалізації розвивальної мети навчання; доборі для її досягнення відповідного змісту; розв'язку виховних завдань; розробці методів загального розвитку дітей під час навчання рідної мови.

Теоретичною ідеєю навчальних книг К. Ушинського є вироблення у процесі освіти дитини єдності мови й мислення, яке має спиратися на чуттєвий досвід, здійснення через викладання рідної мови розумового й морального виховання. "...Дитя від самого початку навчання повинне не тільки навчати читати й писати, але ще більш розвивати, розмовляючи з ним про предмети, які йому близькі. У таких бесідах дитя привчається, по-перше, спостерігати за предметом або явищем, яке відбувається перед його очима; по-друге, пов'язувати свої спостереження й виводити з них по можливості ідеальну думку; по-третє, виражати цю думку в словах..." [3].

Зміст навчальних книг сприяв досягненню мети розвитку учня. Вони містили значну кількість матеріалів природничо-наукового характеру, з історії батьківщини, російську народну творчість, художні твори. Всі складові книжок (розповіді, повісті, вірші, казки, прислів'я, приказки) К. Ушинський ретельно добрав власноруч [1].

Книга "Рідне слово" містить майже 130 найрізноманітніших текстів педагога. Читаючи невеличкі оповідання, наприклад "Чотири бажання", "Історія однієї яблуньки", він ознайомлював дітей з рідною країною за допомогою описів довкілля й подорожей, розповідей про природу, тварин і рослин.

Значну увагу К. Ушинський приділяв матеріалам пізнавального характеру для зацікавлення маленьких читачів звичайними предметами і явищами. Зокрема, одним із них є стаття "Як сорочка в полі виростила", в якій висвітлено різноманітні етапи процесу виробництва тканини. Знання, викладені в доступній формі наукової прози, допомагають дітям

чіткіше виражати власні думки, розбудовують логічне мислення, увагу, а проста мова, фольклорні прийоми роблять процес навчання легким та приємним. Зауважимо, що це оповідання й сьогодні входять до шкільних книг для читання [3].

Обґрунтовуючи потребу уміщення до підручника природничо-математичних матеріалів, К. Ушинський зазначав, що вони допомагають дитині пізнати об'єктивні закони розвитку світу. Приміром, при читанні статей про зміну пір року та пов'язаних з ними змін у житті тварин і рослин, діти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки у природі, вчать спостерігати й передавати враження за допомогою зв'язної мови, а це привчає розум до чіткої логічності.

Аргументує відомий педагог включення до "Дитячого світу" та "Рідного слова" й художніх творів: "На моральне почуття повинне діяти безпосередньо сам літературний твір, і цей вплив літературних творів на моральність дуже великий; той літературний твір моральний, яке змушує дитя полюбити моральний учинок, моральне почуття, моральну думку, виражені в цьому добутку. Крім того, будь-яка щира насолода є вже сама по собі джерелом морального почуття" [3; 4].

Вагоме місце у книгах К. Ушинського відведено усній народній творчості — загадкам, пісням, казкам, жартам тощо. Педагог не лише добирив найкращі зразки фольклору, а й здійснював творчу обробку текстів, брав із казок "зрозуміле для дітей, що й не ображає їхнього морального й естетичного почуття", удосконалював їх: скорочував, дописував, зм'якшував зайвий натуралізм деталей, працював над мовою — так, що "у них мораль стала прозорою, сюжет гострим, зміст доступним, мова розмовно-народною" [3].

К. Ушинський зауважував: "Я дозволив собі подекуди скорочувати казки... Маючи педагогічну, а не літературну мету, я не боявся робити подібні зміни, але скрізь, де можна, тримався поглядів і виражень народу" [4]. Для двох книг "Рідного слова" К. Ушинський дібрав 24 казки, багато з яких, наприклад "Ріпка", "Колобок", "Теремок" та інші, й досі видають за його переказом.

К. Ушинський першим висловив думку, що необхідною умовою розвитку дитини є мовні вправи, до яких він відносив різноманітні усні й письмові роботи, які мають бути максимально логічними, систематичними й самостійними.

Особливе місце у розвивальному навчанні К. Ушинський відводив систематичним заняттям з граматики. Він наголошував, що мовні вправи привчають дитину до наукової логічної систематизації, проте варто остерігатися таких, що сприяють механічному навчанню правилам і є "для дітей нестерпно нудними".

"Рідне слово" було першим досвідом наочного викладу граматики, який до цього навчали лише в старших класах. Основні закони мови відомий педагог розкривав через аналіз живого слова, художнього тексту. Не обмежуючись граматику, книга вчила дітей міркувати про знайомі предмети, виражати думки. Саме завдяки К. Ушинському в російській школі заговорили про право учнів на міркування, власне судження [1].

Костянтин Дмитрович додав початковому навчанню прогресивного напрямку, використовуючи методи активної роботи: аналіз і синтез, спостереження й узагальнення. Він увів новий метод навчання грамоти — звуковий аналітико-синтетичний (використовується в сучасній школі) [2].

Застосування наочності у навчанні, зокрема зображень, власних спостережень учня, ґрунтувалося, на думку К. Ушинського, на тому, що дитяча природа "вимагає" наочності, "...дитя, якщо можна так виразитися, мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі, і той дарма й шкідливо насилував би дитячу природу, хто захотів би змусити її мислити інакше", — зазначав він у "Книжці для учасців" [3]. Цю ідею педагог втілював у навчальних виданнях, насичених

малюнками, що зробило посібники привабливими та цікавими. Успіх навчання К. Ушинський пов'язував із діяльністю учня: "Основний закон дитячої природи можна виразити так: дитя вимагає діяльності безупинно й стомлюється не діяльністю, а її одноманітністю й однобічністю. Змусьте дитину сидіти, вона дуже скоро втомиться; лежати — те ж саме; іти вона довго не може, не може довго не говорити, не співати, не читати, і найменше думати; але вона грається й рухається цілий день, змінює й перемішує всі ці діяльності й не утомлюється ні на хвилину... Педагог повинен насамперед учитися в природі й із заміченого явища дитячого життя виводити правила для школи; помітимо ж, що чим молодше вік, тим більше вимагає він різноманітності діяльності" [3]. І це прагнення до активності доцільно використовувати для розвитку та виховання дитини, спиратися на нього — лише тоді освіта стане розвивальною та виховною. Активна навчальна діяльність дитини сприяє її розумовому, моральному й естетичному розвитку, і важливо навчитися, зазначав К. Ушинський, керувати нею із врахуванням вікових й індивідуальних відмінностей.

Навчальні книги К. Ушинського є вагомим внеском до скарбниці педагогічної спадщини XIX ст. Видання викликали значний суспільний резонанс. Зауважимо, що автор створював підручники не для народної школи, приміром, "Дитячий світ" було написано для вихованок Смольного інституту, "Рідне слово" — для міських дворянських, міщанських, купецьких дітей та для сімейного навчання. Остання книга була широко популярною, переступивши межу земських шкіл. За життя автора посібник витримав 10 перевидань [3; 4].

Завдячуючи книгам К. Ушинського, у шкільній освіті відбулися значні зрушення: змінився зміст навчання, почали застосовуватися нові педагогічні методи й прийоми.

Видання новатора мали позитивні відгуки як серед суспільних діячів, так і серед педагогів земських училищ.

У Костянтина Дмитровича було багато послідовників, які розробляли власні праці, ґрунтуючись на його педагогічних ідеях, серед них — Н. Бунаков, В. Вахтерів, Н. Корф, Д. Тихомиров та інші.

У сучасній школі використовують багату педагогічну спадщину К. Ушинського, послуговуючись його методами навчання. Програма початкової школи й досі пропонує для дитячого читання статті К. Ушинського й казки, які він переробив.

Список використаної літератури

1. Лордкипанидзе Д. О. Педагогическое учение К. Д. Ушинского / Д. О. Лордкипанидзе. — Тбилиси : Издательство Тбилиского университета, 1974. — 441 с.
2. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: [в 2-х т.] / К. Д. Ушинський. — Київ : Радянська школа, 1983. — 488 с.
3. Ушинський К. Д. Рідне слово. Книга для навчаючих / Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. — Київ : Державне учбово-педагогічне видавництво "Радянська школа", 1954. — Т. 2. — С. 389—448.
4. Ушинський К. Д. Собрание сочинений: [в 11 т.] / К. Д. Ушинский. — Т. 4. — Москва—Ленинград : Академия педагогических наук РСФСР, 1948. — 680 с.

В исторической ретроспективе рассмотрен вопрос о педагогических взглядах К. Ушинского на книгу в учебно-воспитательном процессе. Особое внимание уделено значению трудов выдающегося педагога для развития младших школьников.

The author of the article in historic retrospective arises the question of the pedagogical views of K. Ushinsky on the book in the educational process. Special emphasizes is given to the educational value of books by this outstanding teacher for training and education of younger students.

Надійшла до редакції 16 грудня 2015 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 025.2:821.161.2.09(092):027.54(477.74-25)ОННБ

Інна Бабушкіна,

головний бібліограф відділу наукової бібліографії
Одеської національної наукової бібліотеки

Шевченкіана в Одеській національній науковій бібліотеці

Ну, що йому Одеса?! Тільки звук,
Таке собі безконтурне видіння
У нескінченнім, наче сон, нидінні,
Яке сплелося з гіркоти і мук.
А серце враз прискорює свій стук,
Коли Одеси вчується подзвіння...

Г. Зленко

"Тарас Шевченко" (2003)

Багата літературна спадщина Т. Шевченка залишила нам прості життєві заповіді, грізні перестороги, мудрі поради.

М. Рильський зауважував: "Великі поети — завжди сучасні для нових поколінь, які широко відкривають у їхніх

творах нове своїй долі". Тому від покоління до покоління Кобзар крокує впевнено і гордо як носій української долі та історії, обдаровує своєю любов'ю до України, ділиться вогнем, що запалює серця.